

РОЗДІЛ III

Рецензії

Тарас Мишляєв

Рецензія на книгу «Blok Zbigniew. Transformacja jako konwersja funkcji wewnątrzsystemowych na przykładzie Polski» / Z. Blok. – Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 2006. – 360 с.

Монографія «Трансформація як конверсія внутрішньосистемних функцій на прикладі Польщі» становить квінтесенцію попередніх теоретичних і прикладних досліджень польського науковця, професора Університету ім. Адама Міцкевича (Познань, Польща) Збігнева Блока питання системної трансформації в Польщі та інших країнах колишнього соціалістичного блоку. У книзі представлено комплексний аналіз системних трансформаційних процесів у Польщі, починаючи з 1989 р. Автор на підставі результатів багаторічних досліджень проаналізував системну трансформацію за трьома основними вимірами: політичним, економічним та соціологічним.

Попри те, що книга була видана ще у 2006 р., її тематика є актуальною з двох причин. По-перше, книга не є знайомою для широкого кола українських дослідників, оскільки не була перекладена українською мовою. Метою написання цієї рецензійної статті є зацікавлення українського читача-науковця. По-друге, шляхи трансформації Польщі та України є доволі відмінними, проте характеризуються вони і спільними рисами. Ознайомлення з книгою З. Блока дасть, що теж є важливим, по-новому переглянути та доповнити існуючі теоретичні напрацювання українських дослідників.

Книга З. Блока складається зі вступу, семи розділів, висновків та бібліографії. Загальний обсяг роботи складає 360 сторінок.

У вступі до книги автор розкриває ключові тези своєї теоретичної та дослідницької концепції, на яку опирається під час викладу матеріалу. Коротке її визначення можна окреслити як багатовимірний аналіз процесу переходу від системи реального соціалізму до моделі ліберальної держави, заснованої на ринковій економіці і громадянському суспільстві. Тут професор Блок закладає своє наукове бачення, визначає цілі і пояснює обставини, які детермінували написання роботи; характеризує методологічну базу аналізу трансформаційних процесів, застосовану в роботі. Надзвичайно вірно і теоретично, і методологічно дослідник у вступі визначив головні тези роботи, що робить її логічно структурованою та зрозумілою. Особливо цікаво звучить назва книги, яка виражає новаторський теоретичний підхід у дослідженнях трансформації. Автор трактує цей процес із точки зору «конверсії внутрішньосистемних функцій». Варто відзначити специфіку підходу автора до тематики, яка виключає розпорошення уваги на дослідження значного ряду аспектів трансформації та концентрується на питаннях взаємодії політичної, економічної та суспільної сфер із перспективи функціональності й системності. Робота ґрунтується на аналізі трансформації держави, економіки і суспільства в Польщі від 1989 р. до 2005 р. Кінець трансформації автор датує саме цим роком, оскільки протягом цього періоду Польща здійснила ряд економічних та політичних реформ, які дали можливість їй стати членом ЄС, а також відбулася інституціоналізація громадянського суспільства та формування політичної культури. Теоретична сторона аналізу періоду реформ у Польщі та досвід системних трансформацій можуть і повинні бути використані для дослідження аналогічних процесів у нашій державі. Варто відзначити, що ця робота З. Блока є одним із найбільш концептуальних

досліджень трансформаційних процесів Польщі та всього посткомуністичного регіону Центрально-Східної Європи (ЦСЄ).

Перший розділ (*Політична система сталінського типу*) зосереджений на характеристиці політичної системи сталінського типу. Автор відзначає, що політична система Польської Народної Республіки (ПНР) була піддана модифікаціям протягом усього 45-річного періоду існування. Детермінантами змін цієї системи він називає взаємозв'язок політики та економіки, соціальну структуру та трансформацію суспільної свідомості. Автор стверджує, що будова такого типу політичної системи не виникає з жодної теорії чи ідеології, натомість була підпорядкована цілям влади, тяжіючої до авторитарного панування. У розділі науково обґрунтовано методологічний підхід роботи. Автор описує ідеальний тип сталінської системи і послуговується ним як антиподом до ідеального типу (демократія – ринок – громадянське суспільство), до якого прагнула трансформація польської політики, економіки і суспільства в період 90-х рр. і до першої половини 2000-х.

Аналізуючи політичну систему, З. Блок розкриває специфіку патологічних невдач у площинах артикуляції суспільних інтересів, дає дефініцію та аналізує практику залагодження суспільних конфліктів у спосіб, притаманний ПНР. Автор пояснює також системні механізми, які призвели до централізації процесу прийняття рішення, а також до централізації політичної і бюрократичної влади.

У розділі II (*Економічна система сталінського типу*) здійснено аналіз економічної системи сталінського типу. Автором проведено типологізацію дослідницьких підходів та проаналізовано структуру й оточення економічної системи в сталінській моделі соціалізму. Слід відзначити теоретичні засади цього розділу, оскільки тут автор демонструє інституційні і нормативні аспекти політичного контексту, на якому базувалась економічна система реального соціалізму. Останній підрозділ цього розділу присвячений розгляду в хронологічному порядку підтипів централізованої економічної системи на етапах розвитку ПНР, а також спроб економічних реформ, здійснених комуністичними урядами задля зростання хронічно низької ефективності її економіки.

Третій розділ книги (*Механізм деструкції системних функцій*) присвячений спробі синтезування матеріалу, викладеного у двох попередніх розділах, і побудові специфічного механізму комунікаційних взаємодій між політичною та економічною системами реального соціалізму. Дослідник демонструє дію механізму деструкції системних функцій у системі сталінського типу. Проф. Блок обґрунтовує закономірність тези, що в період ПНР діяли механізми взаємної деструкції економічної та політичної систем, центрального планування і політичного управління економікою. На його думку, із посиленням тенденції до централізації та бюрократизації у сфері управління економікою все більше послаблювалася раціональність господарювання. В інтересах політичної влади було знищення суті політичної та економічної систем. Джерела такого мислення і діяльності сягали бюрократично-ієрархічного та ідеологічного розуміння функцій управління економікою елітами комуністичної системи. Вільний ринок не міг бути сприйнятий тоталітарною системою. Зростання тенденції централізації полягало на боязні партійного апарату втратити політичний контроль над економікою і тим самим втратити владу над суспільством. Повне знищення ринкових відносин давало цій владі шанс нівелювання тенденцій до формування громадянського суспільства. Такий спосіб мислення призвів до того, що система держави розвивалася шляхом політичних та економічних криз, які посилювалися за принципом негативного взаємного зв'язку, коли одна неминуче мала наслідком другу.

У розділі IV (*Способи розуміння і визначення системної трансформації*) автор здійснив теоретичний аналіз досліджень трансформації, звертаючи особливу увагу на трансформацію посткомуністичного типу. На думку автора, системну трансформацію Польщі не можна розглядати окремо від процесу формування моноцентричної системи, заснованій на державній власності на засоби виробництва та центральному плануванні в управлінні економікою, державою та суспільством. Варто відзначити глибокі теоретичні знання автора та його критичне переосмислення різних концепцій і пошук найбільш адекватної до польських умов теорії процесу трансформації. Вкладом професора Блока до теорії трансформації є критичний аналіз залежності між такими різними поняттями категоріальної сітки, як революція, «революція», транзит, трансформація, посткомунізм та багато інших.

Як таку, що має перевагу над раніше вжитими категоріями та новими термінологічними пропозиціями, З. Блок називає категорію «системна трансформація». Автор вводить також власну категорію конверсії/реконверсії системних функцій, використовуючи яку, демонструє процес переплетення функції політичної та економічної систем. Посткомуністична трансформація в трактуванні З. Блока постає «великим глобальним суспільним процесом, який проникає глибоко у всі підсистеми соціальної системи». Найголовніше значення, визначальне навіть для процесу економічної трансформації, автор надає політичній системі. У кінці цього процесу він вбачає якісні зміни в соціальній структурі і суспільній свідомості. Погоджуючись із таким ходом мислення, вважаємо, що слід було також звернути більшу увагу на роль стану суспільної і політичної свідомості в перетвореннях саме економічної системи.

Розділ V (*Трансформація політичної системи*) містить цікавий і глибокий теоретичний аналіз різних аспектів переходу від соціалістичного тоталітаризму до демократії в Польщі. Автор критично підходить до якості та результатів польської трансформації, звертаючи увагу на аксіологічну, теоретичну й демократичну слабкість цього процесу. На його думку, чіткі цілі цього процесу, програми, які б мали широку суспільну підтримку, були підмінені не дуже значущими гаслами та міфологізованими уявленнями про ринок та демократію. Такий стан речей, на думку автора, надав значну перевагу політичній владі, елітам та архітекторам реформ, що сприяло ненаданню суспільству статусу суб'єкта в процесі трансформації. Таке трактування є, без сумніву, дискусійним, оскільки у всіх випадках подібних трансформацій на початках переходу до демократії еліти відігравали провідну роль, а суспільство було фоном змін та отримало політичний вплив лише після перших виборів.

Значну увагу автор приділяє також процесу трансформації центральної влади й специфіці децентралізації та розвитку самоврядування. Як стверджує дослідник, останнє стало об'єктом партійної боротьби, інструментом ті способом завоювання електорату, що унеможливило створення сучасної, ефективної та репрезентативної системи регіонального й локального самоврядування. Як кінцеву тезу цього розділу автор стверджує про незавершеність процесу децентралізації та деконцентрації влади, а також залежність його темпів від змін у сфері господарювання та соціальної структури.

Ключове значення під час аналізу польської трансформації має VI розділ (*Трансформація економічної системи*), у якому розкрито специфіку переходу економіки на ринкові умови. Попри використання значної кількості економічних термінів, автор чітко викладає свою думку, ґрунтовану на авторитетних наукових напрацюваннях та своєму глибокому розумінню економічної тематики. Автор описує і характеризує найважливіші елементи трансформаційного процесу в польській економіці: підготовчі реформи в періоді комунізму, стабілізацію і лібералізацію економіки, реструктуризацію економіки, а також приватизацію. З точки зору автора, помилкою була раптова лібералізація польської економіки та значний непрофесіоналізм у здійсненні її реструктуризації. Дослідник негативно оцінює процес приватизації в Польщі, вказуючи на невикористання шансів, створених комерціалізацією державних підприємств. Оцінюючи конфліктність окремих елементів і фаз економічної трансформації, найбільш конфліктною автор вважає сферу соціального забезпечення, а найменш конфліктною – стабілізацію. Глибокий економічний аналіз є значним доповненням політологічного аспекту роботи.

Зміст останнього VII розділу книги (*Громадянське суспільство в III Речі Посполитій – спадковість чи реставрація?*) виникає з прийнятої попередньо теоретичної концепції детермінант, ґрунтованої на поєднанні таких елементів: політика – економіка – суспільство – суспільна свідомість. Професор Блок розуміє поняття «громадянське суспільство» як поєднання чотирьох складників: існування сильного середнього класу, рівень суспільної комунікації, рівень плюралізму та сприйняття в суспільному масштабі певного обсягу спільних цінностей. На підставі цих критеріїв автор описує польське громадянське суспільство та порівнює його з британським, французьким й американським. У розділі представлено опис традицій польського громадянського суспільства в періоді I і II Речі Посполитої, а також продемонстровано широку картину суспільної трансформації в III Речі Посполитій. Автор доводить, що структури суспільної свідомості громадян чинили (і чинять)

постійний вплив на характер економічної і політичної трансформації в країні. Слушно наголошено, що громадянське суспільство в Польщі все ще знаходиться у фазі виникнення, однак базова частина цього процесу вже відбулася, зокрема в площині формування та політичного вираження нових груп інтересів і суспільних рухів.

На підставі здійсненого аналізу дослідник робить висновок, що подальші системні реформи будуть сповільнюватись із причин об'єктивних, а закінчення трансформації буде реальним у перспективі найближчих років.

Отже, книга Збігнева Блока, без сумніву, збагатила наукове знання теорії політики щодо процесів змін політичної системи, суспільства й економіки. Вона є вагомим науковим досягненням, яке підсумовує тривалі теоретичні й емпіричні дослідження професора З. Блока щодо питання системної трансформації. Слід відзначити методологічний і теоретичний вклад автора в розвиток міждисциплінарного підходу в політології, уміле поєднання методів економічного та політологічного аналізу. Не будучи заснованою на архівних джерелах, робота З. Блока не містить історичної інтерпретації, натомість якнайширше використовуються результати численних емпіричних досліджень польських і західних авторів, статистичні аналізи, джерела права, доповіді, експертизи й емпіричний досвід самого автора.

Робота містить чіткий аналітичний виклад та критичну оцінку попередніх досліджень з означеної сфери. Вона є цінною і з наукової, і публіцистичної точки зору. Незважаючи на густу термінологічну та понятійну сітку, вона є доступною для читачів із середовища несупільних наук.